

Povestiri de psihoterapie românească

Coordonarea volumului
Vasile Dem. Zamfirescu

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Coperta:
FABER STUDIO

Director Producție
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Redactor:
CIPRIAN ȘIULEA

Dtp:
VICTORIA GÂRLAN

Corectură:
SÎNZIANA DOMAN, RODICA PETCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Povestiri de psihoterapie românească : 19 cazuri inedite / coord. vol.:
Vasile Dem Zamfirescu. - Ed. a 2-a. - București : Editura Trei, 2017
ISBN 978-606-40-0288-4

I. Zamfirescu, Vasile Dem. (coord.)

615

Copyright © Editura Trei, 2017
pentru prezenta ediție.

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-606-40-0288-4

Cuprins

7	Cuvânt înainte
	AUGUSTIN CAMBOSIE
13	Ioana sau narcisismul unei depresii
	ION DAFINOIU
31	Corpul tău știe
	DANIEL DAVID
45	Cazul Chucky — păpușa agresivă
	LIANA DON
73	Toba feminină de tinichea
	ALFRED DUMITRESCU
95	Vulcanul
	NICOLETA GHEORGHE
113	Așchia din picior
	VLAD MIHAI GRIGORESCU
131	Pot fi
	IRINA HOLDEVICI
155	De la gânduri negre la speranță

- 175 GABRIELA HUM
Când un început poate fi o continuare
- 195 MIHAELA MINULESCU
Puterea Anei
- 219 IOLANDA MITROFAN
Prin fereastra întredeschisă —
flash-uri dintr-un parcurs terapeutic unificator
- 257 BRÎNDUȘA ORĂȘANU
Neîndemânarea
- 279 FLORENTINA PALADA
4 ore
- 295 MARA PRICEPUTU
Drumul de la calvar la eliberare
- 313 SIMONA REGHINTOVSCI
Dumnezeu mi-a dat-o în locul mamei!
- 333 IRENA TALABAN
Micul prinț asiatic
- 357 DIANA VASILE
Ce găsești atunci când pierzi
- 379 RADU VULCU
Maria
- 399 VASILE DEM. ZAMFIRESCU
Sunteți evreu?

Cuvânt înainte

Dinamismul și amploarea dezvoltărilor din domeniul psihologiei și mai ales din cel al psihoterapiei, greu de anticipat înainte de 1989, au luat prin surprindere domeniul editorial. În timp ce numeroasele facultăți de psihologie din București și din țară produc anual câteva mii de absolvenți, editurile care publică sistematic psihologie sunt încă prea puține și necorespunzător calibrate.

Tot astfel, în timp ce asociațiile profesionale ale psihoterapeuților se înmulțesc și-și îmbogățesc activitatea — astăzi principalele orientări din psihoterapia contemporană (psihanaliză, psihoterapie cognitiv-comportamentală, jungiană, adleriană, rogersiană, tranzațională, umanistă, pozitivă, integrativă etc.) sunt reprezentate în România de una sau mai multe asociații recunoscute de Colegiul Psihologilor —, publicațiile de specialitate, atât traducerile, cât și cele autohtone, nu reflectă corespunzător această realitate.

Publicarea pentru prima dată în cultura română a unui volum cu prezentări de cazuri inedite scrise de reprezentanți ai unor orientări diferite exprimă preocuparea Editurii Trei de a susține continuu și energic dezvoltarea psihoterapiei autohtone.

AUGUSTIN CAMBOSIE

Paradigma unei depresii

- Membru al Societății Psihanalitice Române (1990–2000), membru fondator al Asociației Române de Psihoterapie Psihanalitică (1999), psihoterapeut formator și supervisor în ARPP (2000–prezent), membru în bordul EFPP (European Federation of Psychoanalytic Psychotherapies), președinte al Federației Române de Psihoterapie (1999–2008), vicepreședinte al FRP (2008–prezent)
- Practică privată în psihanaliză și psihoterapie analitică 1973–2000.

AUGUSTIN CAMBOSIE

Ioana sau narcisismul unei depresii

„Analiza este în primul rând o relație. O relație specială, cu elemente comune din orice alt tip de relație, dar și cu elemente distincte, unice, care o fac să fie o relație specială.”

(JEAN-JACQUES MOSCOVICI)

Ioana este o femeie de 40 de ani. Mai degrabă plinuță, nu are, din punctul meu de vedere, foarte multă feminitate. O figură rotundă, ochii mari și cam inexpressivi, sprâncene stufoase și o pieptănătură-coafură care este punctul ei „forte”: bogată, tapată și buclată (ceva stil Molière).

Cam după șase luni de analiză m-am întrebat uneori dacă, întâlnind-o pe stradă, as recunoaște-o. Și asta cred că spune mult despre prima parte a relației analitice.

La primul telefon mi-a spus cum se numește și de la cine are numărul meu... și a tăcut. Dintr-o oarecare strategie sau obișnuință, mi-am reținut ușoara iritare și am tăcut și eu. Câteva zeci de secunde nu s-a întâmplat nimic, apoi mi-a spus cu o voce egală că ar dori o întrevvedere. I-am fixat o întâlnire și mi-a solicitat multe explicații despre adresă, pe motiv că nu cunoaște bine Bucureștiul. La ora stabilită sosise deja de 60 de minute. Nu

14 mai știu în ce era îmbrăcată, însă mi-a făcut impresia unei persoane sterse, bătrânicioase. A intrat în cabinet și timp de aproape 20 de minute „și-a căutat locul”: a întors fotoliul la 45 de grade (după ce a încercat mai multe variante), a tras draperia, a stins lumina și a aprins o veioză, într-un cuvânt a pus încet, încet stăpânire pe cabinet... și a tăcut. Comportamentul ei vorbea despre o anxietate (sau cel puțin o emoție puternică), dar ceva mă făcea să fiu sceptic. Ceva îmi părea teatral, artificial, iar ca amplitudine, inedit pentru mine. Poate asta m-a făcut să fiu curios și să merg mai departe. Curiozitatea mea era atunci de tipul „să văd până unde poate să ajungă”.

În primele întâlniri scenariul s-a repetat aidoma: venea cu mult înainte de ședință, aștepta, intra, reconfigura cabinetul, diminuea la maximum lumina... și tăcea. Întâi amuzat, apoi din ce în ce mai agasat, încercam să fiu cât de cât „eficient”: puneam întrebări de „rutină” (familie, profesie, istoric, motivații etc.). De obicei nu îmi răspundea; în schimb plângea. Tăcut, fără convulsii, sobru, serios, dar... plângea. Cel puțin jumătate din timpul ședinței. Când eram pe cale să-mi pierd răbdarea mai venea câte un răspuns la o întrebare anterioară (de obicei, mult anterioară). Îmi trebuia ceva timp să înțeleg la care dintre întrebări îmi răspunsese. Devenise clar pentru mine că funcționam în unități de timp diferite și că dacă avea să se întâmple ceva, va fi de lungă durată. Am decis să am răbdare sau poate să mă testez dacă pot suporta o astfel de relație.

Încet, încet, am aflat o poveste șocantă, poveste care s-a înseriat, cât de cât cronologic, foarte greu și care și acum are destule lacune. S-a dovedit însă că nu povestea este elementul cel mai important al analizei.

Ioana este copilul mijlociu într-o familie cu trei copii: un băiat mai mare cu patru ani și o fată cu doi ani mai mică decât Ioana. Fratele, Andrei, nu face parte din lumea ei; a fost amintit de cel mult trei ori, iar când am încercat să insist mi s-a răspuns că nu merită să piardă timpul ședinței vorbind despre el.

De altfel, teama de a nu pierde timpul în ședință este un motiv constant de supărare. Mereu se învinovățește ca a ratat ședința nevorbind sau spunând lucruri neinteresante, sau, uneori, răspunzând întrebărilor mele. Discursul ei nu avea continuitate; la următoarea ședință nu continua șirul istoriei, introducea un cu totul alt subiect, iar după câțva timp revenea la primul subiect de unde îl lasase. Greu de înțeles și de urmărit.

La ceva timp după începerea terapiei a apărut alt aspect inedit pentru mine: mesajele de pe telefonul mobil. De obicei, imediat după ședință (sau a doua zi); toate erau autocritice (cum am mai putut „strica” o ședință, cum se așteaptă de la mine să nu o mai las să procedeze așa, cam despre ce subiecte ar fi trebuit să vorbească). Inițial am fost deranjat de această „inovație” în terapie. Ulterior m-am gândit că, de fapt, este o dovadă a faptului că, într-un fel ciudat pentru mine, relația asta chiar funcționează, că Ioana chiar se simte în relație și că analiza are un spațiu al ei între cele două întâlniri săptămânale.

În rest, era un client destul de conștiincios; nu întârzia și nu lipsea la ședințe (deși locuiește într-un orașel din sudul Olteniei și face cam două ore pe drum până în București). Rarele absențe erau legate mai ales de imposibilitatea de moment a transportului.

Mesajele (mai ales) au introdus încet, încet câteva personaje cruciale în istoria ei de viață: mama și fiica.

Probabil că mama constituie modelul depresiei, dar în mod sigur este un imens motiv de culpabilitate. Mama nu s-a înțeles niciodată cu tatăl (alt personaj cvasiabsent din orice relatare). Ioana nu înțelege cum au reușit să rămână împreună până la moartea acestuia (survenită în urma unei boli incurabile, când Ioana avea 13 ani):

... nu s-au înțeles niciodată. Tatăl era diferit. Mama își dorea mereu mai mult, în special pentru copii, iar el se complăcea în mediocritate și suficiență. Mama a determinat familia să se mute de la țară la oraș, să cumpere o casă, să facă copiii facultate. Nu existau de fapt certuri între ei; numai reproșuri mute și o permanentă stare de nemulțumire. Trăiam tot timpul într-o presiune insuportabilă pentru mine.

Când Ioana avea nouă ani, mama a avut o tentativă de suicid, prin ingestie de medicamente. Și din acel moment totul s-a schimbat, a devenit și mai cenușiu. Tot timpul Ioana a fost convinsă că mama a încercat să se sinucidă din cauza ei, pentru că nu a mulțumit-o suficient, nu a fost cuminte, n-a luat note suficient de mari, de fapt că nu a izbutit „să o bucure” suficient, să îi compenseze tragedia vieții pe care o trăia. Din acel moment între ele nu a mai fost decât tăcere, tot ce venea de la mama ei fiind interpretat de Ioana ca un reproș. Nimic din ce a încercat să facă pentru a-și convinge mama că ea o iubește nu a ajuns la țintă. Apoi s-a instalat o renunțare la luptă, o lipsă de scopuri, o platitudine afectivă, clar depresivă, pe care psihiatrul la care a ajuns la un moment dat (pe la 30 de ani) a tratat-o ca pe o depresie anxioasă. Numai că medicamentele (sau poate statutul de bolnav psihic) o „ajutau” să nu se mai poată da jos din pat, să nu mai poată face nimic, să nu mai aibă chef de nimic. A cochetat de câteva ori și cu ideea suicidului, dar nu a avut nicio tentativă reală.

În urmă cu cinci ani, mama s-a hotărât să mai „moară” o dată. S-a retras într-o mănăstire, suficient de izolată cât să facă vizitele aproape imposibile. Ioana a simțit atunci o revoltă neputincioasă, suficient de puternică pentru a o determina să se ridice din pat și să facă ceva pentru ea. A încercat atunci o psihoterapie pe plan local (nu știu de ce orientare), la care a renunțat după câțva timp pentru că nu se simțea înțeleasă, auzită. La sugestia celui terapeut a venit în București, la o colegă de-a mea, care i-a sugerat să discute cu mine. Așa ne-am întâlnit.

După ceva timp am aflat „motivul” intrării în terapie:

... trebuie să fac ceva cu mine. Nu atât pentru mine, cât mai ales pentru Maria (fiica Ioanei). Nu pot să o las fără mamă, nu pot să îi fac și ei ce mi s-a întâmplat mie în viață. Tot ce fac acum fac numai pentru ea. Ea merită tot, Măriuca mea.

Discurs foarte mobilizator, dar greu acoperit de fapte (sau măcar în atitudine) la începutul analizei. Sau poate eu am fost prea nerăbdător și acesta era de fapt ritmul ei (!!).

Acum, câte ceva despre Maria. La 19 ani, Ioana a intrat la Facultatea de Filologie din București. Complet debusolată, incapabilă să relaționeze cu profesorii sau colegii, să ajungă la timp la ore, să găsească sălile de curs, să vorbească la seminarii etc. Adică un fiasco total. În acea perioadă de bulversare maximă, întâlnește un coleg mai în vârstă (genul de student „întârziat”) cu care are o aventură, la insistențele lui (!!!), în urma căreia Ioana rămâne însărcinată. Paralizată de frică, nu știe ce să facă. Bineînțeles că nu face nimic și o aduce pe lume pe Maria. După ce naște, renunță la facultate, la București și împreună cu Maria se întoarce acasă „la mama”, care nu știa nimic nici de facultate... și nici de Maria. Nu are loc nicio discuție, nicio ceartă, niciun

18 reproș și viața continuă ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Își găsește un post de suplinitor în învățământ, iar acasă mama se ocupă de Maria. Ocazional mai apare câte o relație pasageră (tatăl Mariei a dispărut definitiv când Ioana i-a spus că a rămas însărcinată). Parcă una dintre aceste relații a lăsat urme mai mari, ca un regret, dar nimic nu se leagă, nu capătă sens, continuitate și nu o poate desprinde de „acasă”, de relația cu mama. Relație fără cuvinte, fără intimitate, dar cu un permanent reproș mut în priviri, în gesturi, în atitudine.

Maria crește mare (a ajuns acum la 14 ani), dar ruptă de Ioana, puțin sălbatică, fără comunicare în relația ei cu mama, fără intimitate, apar conflicte frecvente între ea și Ioana, accese de „insubordonare”, crize de personalitate, unele comportamente „marginale” (ocazional alcool, pseudofugi de acasă etc.). Cert este că nu ascultă, nu se „subordonează” Ioanei, îi refuză autoritatea și statutul de mamă. Ioana este debusolată, are o atitudine contradictorie; de la acceptare și blândețe exagerată la crize de orgoliu și opacitate totală. Toate pe fondul exagerării culpabilității. Încă un eșec în viață și poate chiar cel mai important de până acum.

...Nu știu ce să fac, cum să procedez. Instinctul de mamă nu mă ajută... de fapt nici nu cred că există un instinct matern; cred că este ceva învățat, iar eu nu am avut de la cine să învăț asta. Mama nu m-a ajutat, nu a fost niciodată lângă mine... nici acum și nici când eram eu mică. Eu nu am aflat ce înseamnă MAMĂ.

Și totuși, paradoxal parcă, Maria crește oarecum singură. La școală se descurcă chiar bine; are note mari, dar multe absențe. Se îndrăgostește repede și intens (de obicei „via internet”), dar renunță tot atât de repede și se desparte dramatic și intens, trist și irevocabil, fără regrete... și o ia de la început. Dar grija ei fundamentală este să își trăiască viața, cum se pricepe ea, în absența

19 mamei, pe care o ține constant și eficient la distanță de tot ce i se întâmplă și simte.

Revenind la Ioana, un alt fapt semnificativ ar fi că în urmă cu șase ani se căsătorește, fără pasiune, fără dragoste, mai degrabă „așezat”, din calcul:

... nu mai puteam să mă descurc singură, iar Mihai (soțul) părea un bărbat sigur. Credeam că o să pot să-l respect măcar, dacă nu să-l iubesc; și să fie bine, în primul rând pentru Maria... să simtă și ea o siguranță, un viitor, un tată.

Înțelege însă repede că Mihai este un mare timid, un retras, un introvertit „fără sentimente”. Și relația ia o turnură mai degrabă proastă: nu se înțeleg, urmează discuții și Ioana hotărăște să nu mai facă nimic. Nimic în forma cea mai clară a termenului: nu activități casnice, nu sex, nu serviciu; nimic pur și simplu. Zile întregi nu se dă jos din pat, nu se spală, nu vorbește cu nimeni, îi este silă de propriul corp, se detestă. Depresie adevărată, clinică și invalidantă. Numai că există aici și un mesaj pentru ceilalți: „Uitați unde m-ați adus!”. Și mesajul este administrat furios; apar și crize de nervi, irascibilitate, obiecte sparte, haine aruncate pe geam... după care, epuizată, se retrage în pat pentru încă câteva zile. Medicamentele pe care le ia nu o ajută (antidepresive luate ocazional, ca algocalminul), mai mult o irită, o fac să se simtă dependentă, fără control, handicapată. Are nevoie de cineva să o înțeleagă, să o ajute să se înțeleagă, are nevoie de cuvinte, de relație, adică de psihoterapie. Și așa, într-un mod destul de întortocheat, ajunge la mine.

Retrospectiv, relația noastră a avut mai multe faze distincte, în măsura în care acest lucru este posibil.

Începutul a fost dezastruos. Nu exista, cu excepția ritmicității întâlnirilor și a duratei lor, mai nimic care să pledeze

20 pentru o „alianță terapeutică”. Apărea la ședință cu atitudine umilă și continua cu o mare agresivitate. Sau cel puțin asta am simțit eu la început. Mă simțeam agresat de încercarea ei de a modifica cabinetul, de tăcerea pe care o simțeam ostentativă, de „critica” făcută ședinței, ca de obicei, prin mesajul telefonic ce urma ședinței. Am „răbdat” din curiozitate. Și cred că a mai fost ceva: simțeam că avea mare nevoie de mine, că îmi testa inconștient limitele, poate rugându-se să rezist, să nu pot fi distrus, respectiv să nu o mai primesc. Într-un fel ce nu îmi era foarte clar, Ioana era în relație. Altfel decât mi-aș fi dorit eu, altfel decât era „convențional”, dar pentru ea era o relație de care avea nevoie și pe care încerca să o conducă așa cum știa ea mai bine: oarecum fără mine „ca realitate”, o relație fantasmatică în care mă așeza pe tabla ei de șah, ca pe mama, Maria, Mihai. Și avea grijă să îmi împiedice orice mișcare, să mă blocheze complet ca psihoterapeut, pentru că în mintea ei aș fi putut să o judec, să o critic, să nu o iubesc. Or, Ioana avea nevoie să fie iubită ca atare, necondiționat, fără rezerve. Cu o iubire totală, dincolo de erotism, iubire ușor de distrus de orice element al realității. La toate încercările mele de a interpreta ceva legat de relația noastră, răspunsul imediat era închiderea în sine, o retragere undeva în afara relației, într-o anxietate severă și benefică pentru ea, mult mai acceptabilă (prin obișnuință) decât o schimbare.

A venit însă un moment de genul „totul sau nimic” din partea mea, moment în care i-am spus ce simțeam față de ea; toate scenariile cu care încercam să umplu lipsa informațiilor venite de la ea, toate stările și afectele pe care mi le provoca și prin care m-a făcut să trec. Actul meu a fost resimțit ca fiind foarte agresiv, deși modalitatea în care am făcut-o a fost mai degrabă neu-

tră, fără pasiune și fără tentă de reproș. Pe moment reacția a fost cea obișnuită: plâns tăcut, pe înfundate, mut. După ședință a venit și mesajul obișnuit pe telefonul mobil. Numai că aici, surpriză: ceva se schimbase. Cred că a fost cel mai lung SMS pe care l-am primit. Vizibil scris „cu nerv”, cu multe prescurtări ciudate, cu omisiuni de litere sau chiar de cuvinte întregi. Pentru prima dată de când o cunoșteam pe Ioana, am auzit o durere autentică, aproape de disperare. Un strigăt de ajutor formulat fără rezerve. Și o rugămintă imperativă: nu mă părăsi!

Următoarea ședință am așteptat-o altfel. Fără apărarea de până acum. N-a mai trebuit să mă montez ca să suport 45 de minute de disconfort și tensiune. De inutilitate și deprofesionalizare. Aveam totuși două motive de anxietate: oare disperarea ei nu era prea erotică? Nu urma ceva de tipul unui șantaj afectiv? Asta pe de o parte. Pe de altă parte, îmi era oarecum frică de o furtună într-un pahar cu apă. Există riscul ca, după descărcarea mea și mesajul ei telefonic, lucrurile să revină „la normal”. Adică să nu se schimbe nimic.

Dar lucrurile chiar s-au schimbat.

A venit cu totul altfel la ședințe. Parcă aveam în față altă persoană. Hotărâtă, decisă să facă ceva, cu un discurs mult mai coerent și mai ales... cu participare afectivă. De alt tip față de cea cu care mă obișnuise; mult mai nuanțată, mai bogată și mai autentică. Am aflat că Ioana poate să și zâmbească; nu zâmbetul acela „obosit”, „în silă” și cu tentă ironică, ci unul autentic. Am aflat că Ioana poate fi spirituală, că poate avea și umor și mai ales că poate fi și autentică. Cred că cea mai importantă schimbare a constat în faptul că a dispărut impresia mea de neautenticitate din discursul și atitudinea Ioanei. Și am simțit că avem o relație și că funcționam ca o echipă.

Si în afara terapiei Ioana a schimbat câte ceva în relațiile ei. A „normalizat”, cât de cât, relația cu soțul ei. S-a creat un nou tip de relație, un fel „barter” în care Ioana se ocupa de treburile casnice (mai mult decât înainte suna ca un nonsens din moment ce până atunci nu făcea nimic), redusese la maximum „crizele depresive” (și refugiarea „la pat”). Nu au mai existat conflicte majore, certuri aprinse, soldate cu pagube în obiecte. Acestea au fost înlocuite cu încercări de discuții, de comunicare (în mare parte puerile, dar totuși încercări). Intimitatea fizică nu a fost regăsită, dar măcar au existat câteva tentative, de unele fiind responsabilă chiar Ioana.

A încercat câteva relații amicale (foste colege de liceu) și a avut chiar inițiativa câtorva întâlniri. A început să iasă din casă, nu exagerat, dar totuși ieșiri: mai un film, mai o plimbare, mai o cafea la o terasă... (nu trebuie să ne imaginăm că a fost o schimbare bruscă, la 180 de grade). Lucrurile au venit treptat uneori, chiar destul de lent ca ritmicitate, dar oricum intrase într-o progresie lentă, însă certă.

Și au mai existat alte două relații importante, cu mama și Maria, în care schimbarea s-a repercutat.

A trebuit să traverseze aproape jumătate de țară ca să ajungă la mănăstirea unde se retrăsese mama sa. Dar a făcut-o. Era cu ocazia unui praznic: lume multă, treabă de făcut. A pus mâna la treabă, a ajutat, s-a comportat ca și cum ar fi fost „de-a casei”. Și s-a simțit bine. Spre sfârșitul zilei, când agitația s-a mai domolit, s-a retras cu mama ei și, paralizată de frică, a început să îi vorbească. A vorbit cam două ore fără întrerupere și i-a spus mamei cam tot ce nu îi putuse spune până atunci. A pus în cuvinte toată dragostea și toată ura pe care le acumulase. A golit tot sacul... și s-a simțit ușurată. Cultura monahală,

culpabilitatea sau poate structura mamei au determinat-o pe aceasta să nu spună nimic; dar absolut nimic. A tăcut, cu ochii în pământ (pioșenie sau vinovăție?), a condus-o pe Ioana până la poarta mănăstirii, a îmbrățișat-o (trecuseră câțiva ani de la ultima îmbrățișare) și așa s-au despărțit. Pe drumul de întoarcere, în tren, Ioana a început să fumeze (se mai „prostise” puțin demult, pe la sfârșitul liceului). A fost un gest sinonim cu a-și oferi o bucurie, o bucurie de om matur, eliberat de cordonul ombilical. De atunci relația cu mama a devenit „normală”: își vorbesc la telefon cam o dată pe săptămână, se mai și văd (destul de rar din cauza distanței — și poate nu numai). A dispărut din atitudinea Ioanei acea încrâncenare de a schimba trecutul, de a-i face pe toți să acționeze reparator în raport cu propria istorie.

Nu am putut să nu mă gândesc la faptul că în urmă cu puțin timp avusesem și eu în terapie același tip de reacție. Se termina-se bine. Cred că a fost un bun model pentru Ioana. Și ca proces, și ca finalitate. Intruzivă și cam (?) agresivă atitudinea mea, probabil că nici foarte ortodoxă analitic, dar benefică, după mine, mersului terapeutic.

Alt plan important al schimbării îl constituie relația cu Maria. Și aici Ioana a diminuat încrâncenarea. A început să o vadă pe Maria așa cum era de fapt: un copil debusolat, care încearcă să atragă asupra ei privirea goală (de sens) a mamei. Mama care bascula mereu între a se simți în relație, ca ea însăși pe când era copil sau ca propria-i mamă. Furtuna de afecte din această contradicție o împiedica să vadă, să audă strigătul mut (deși nu întotdeauna mut) al Mariei. Ioana, mult prea preocupată de interiorul propriu, nu mai avea contacte reale cu lumea exterioară. A început să fie prezentă în lumea Mariei: s-a dus la școală și